

XVIII. YÜZYILDAN XIX. YÜZYILA GEÇERKEN (GEÇİŞ DÖNEMİNDE) SİYASÎ VE EDEBÎ ETKİLEŞİM

Yrd. Doç. Dr. Mehmet ULUCAN

Fırat Üniversitesi
Eğitim Fakültesi
İlköğretim Bölümü

ÖZET

Bütün toplumların hayatında çok özel ve önemli dönemler olmuştur. Bu dönemler, o toplumlar için dönüm noktası olduğundan büyük önem arz eder. Osmanlı için XVIII. yüzyılın başından XIX. yüzyılın ortalarına kadar süren “Geçiş Dönemi” de aynı öneme sahiptir.

Yenilgi, yenilik, değişim, gelişim vb. kavramların en çok konuşulduğu ve üzerinde düşünüldüğü bu dönemde; siyaset ve sanat büyük ölçüde etkilenmiştir. Bu süreçte; siyaset, sanatla özellikle de edebiyatla etkileşim içinde olmuştur. Söz konusu dönem, tarihimiz açısından son derece önemlidir. Yazımızda; siyasî ve edebî etkileşim üzerinde durmaya çalıştık.

Anahtar sözcükler: Osmanlı, Geçiş Dönemi, yenilik, değişim, siyasî ve edebî etkileşim.

ENTERING XVIII. CENTURY FROM XIX. CENTURY POLITICAL AND LITERARY INTERACTION (IN TRANSITIONAL PERIOD)

ABSTRACT

In every society's lifetime there have always been very special and very important periods. Since these periods are milestones for them, they are of great importance. For the Ottoman Empire, “Transitional Period” lasting from early XVIII. Century to mid- XIX. Century has had the same importance.

In this period during which such terms as failure, novelty, transformation, development etc. were spoken and thought, politics and art were affected to a large extend. During this period, politics was in close contact with art, notably with literature. The period case in point is very important in terms of our history. In this article, we tried to focus on political and literary interaction.

Key Words: Ottoman, Transitional Period, Novelty, Transformation, Political And Literary Interaction.

Giriş

XVIII. yüzyıl, savaş, barış, yenilgi, ittifak, yenilik, değişim, özgürlük gibi pek çok kavramın yeniden konuşulduğu, tartışıldığı ve üzerinde düşünüldüğü; kişiler, fikirler ve toplumlar için büyük zorlukların yaşandığı bir süreç olmuştur. Fert ve toplumu ilgilendiren bütün bu kavram ve alanlarla ilgili meydana gelen değişme ve gelişmeler, etkisini siyaset, sanat ve edebiyatta göstermiştir. Osmanlıda da yenilgilerin artması sonucu bu dönemde bazı değişme ve gelişmeler meydana gelmiştir. Bu gelişmelerin, edebiyatımızı yönlendirmesiyle 1700'li yıllarda başlayıp, 1850'li yıllara kadar süren geçiş dönemi, Klâsik edebiyatımız için çok önemli değişimler arz etmektedir. Gibb, bu dönem için “eski dönemle yeni dönem arasında köprü oluşturan geçiş dönemidir. Geçiş dönemi olarak öncekilerden farklı özellikler gösterir” (Mengi, 2000; 144) diyerek önceki yüzyıllara ait dönemleri birbirinin devamı niteliğinde görürken; bu dönemi, yeninin eskiden ayrılmaya başladığı bir süreç olarak değerlendirir.

XVIII. yüzyıl boyunca, Vahhâbilik, Rusların Balkanlar'daki Ortodoksluk ve Slavlık propagandası, Fransız İhtilali gibi milliyet ve bağımsızlık telkinleri, Osmanlıyı giderek kötüleşen bir duruma sürüklemiştir. “Gelenekli toplumların fikrini uzun bir süreye yayılan fikrî ve sistematik gayretler değil, ânî ve çarpıcı olaylar değiştirir. XVIII. asır ise, cemiyet hayatını etkileyen ve değiştiren olaylar bakımından fazlasıyla bereketlidir” (Özgül, 2006; 165).

Başlangıçta Fransız İhtilalinden olumsuz olarak etkilenilmeyeceğine inanılmaktayken, zamanla bunun böyle olmadığı anlaşılmıştır (Armaoğlu, 1999; 81). Milliyetçilik düşüncesinin hızla Avrupa'ya yayılması ve sonrasında aynı etki, Osmanlı hâkimiyetindeki farklı milletlerin yoğun olarak bulunduğu bölgelerde de kendisini göstermiştir.

XVIII. yüzyıl, Osmanlının yenileşme çabalarını gerçekleştirecek, uygulayacak ve başarı elde edecek yeni zihinlere ihtiyaç duyduğu bir dönem olmuştur. Batı karşısında alınan yenilgiler, bir yenilik/değişim ihtiyacını kesinleştirmiştir. Artık yenilikten kastedilenin, Batılı görünümdeki kişi ve kurumlardan çok yeni zihinler olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca yenilik süresince kurumları yönetecek, yenilikten kastın ne olduğunu anlayan, Doğu ve Batıyı bilen devlet adamlarına acilen ihtiyaç vardır.

Yenilik, toplumun bütününe ilgilendirdiğinden altyapısı oluşturulmadan kabullenilmesi, ortak payda hâline getirilmesi oldukça zor ve sancılı olmuştur. Osmanlıda yenileştirilmesi düşünülen alanlarda akıl almaz bir toplumsal mukavemetin ortaya çıkacağı kesindir. Osmanlı ve benzeri toplumlarda herkes birbirine benzemeye çalıştığı için doğal olarak yenilik ve değişme kolay olmamıştır. Bu toplumlardaki kişiler, değişmez kurallara uyararak yaşamayı çok sevdikleri için (Berkes, 1978; 18) bunun ortak bir güç olduğuna inanmaktadırlar. Bu tip toplumlarda yenilik, en zor olana

talip olmak demektir. Bu nedenle yeniliğin biçimde değil, özde olması anlaşılınca kadar uzun bir süre geçecektir. Nitekim bu süre, yaşandıktan sonra daha doğru adımların atılması mümkün olabilmektedir.

Osmanlı yönetiminde, başta padişah olmak üzere sorumluluğu olan herkes halkla da ilgilidir. Zannedildiği gibi toplumla devlet birbirinden tamamıyla kopuk değildir. Padişahla birlikte pek çok devlet adamı kendisinin ve devletin sağladığı imkânlardan yararlanarak belli ölçüde saraylarını, konaklarını, meclislerini, sofralarını halka açmışlardır. Anadolu ve Rumeli'deki birçok şehir özellikle İstanbul, Osmanlı Devleti'nin kültür ve aynı zamanda edebî merkezleri konumundadır. Bu yerlerde hüner sahipleri, buldukları ortamı daha güzel ve eğlenceli hâle getirirken devlet erkânıyla kaynaşmaları da söz konusu olmuştur. Edebî şahsiyetler, eserleriyle bu tür etkinliklerin içerisinde en sık görülenleridir. Bu etkinliklerde daha çok toplumda ön plâna çıkan kişiler, devlet erkânıyla tanışma fırsatı bulmuşlardır.

XVIII. yüzyıl padişahlarından III. Mustafa, “ordunun ıslahında ilk ciddi adımları atar... III. Selim ise, daha şehzadelikinden itibaren Avrupa ve Avrupaî yenileşme ile yakından ilgilidir. “Babası Sultan Mustafa ordudaki değişimi teftiş ederken yanında on yaşındaki Selim de vardır. Üstelik Sultanın oğluna yapması gereken ıslahatları sıraladığı bir vasiyetnamesinin de varlığından söz edilir” (Özgül, 2006; 49). Kendisi de şair olan III. Mustafa (Öztuna, 1986; 445-447), yenilik taraftarı bir padişahtır. Döneminde yeniliği doğru algılayıp uygulayacak nitelikte yetişmiş devlet adamı sıkıntısı ‘kaht-ı ricâl’ (Genç, 1996; 4) çekildiğini şöyle dile getirmiştir:

*Yıkılıpdur bu cihân sanma ki bizde düzele
Çark-ı devlet dönüverdi kamu mübtezele
Şimdi ebvâb-ı sa’âdetle gezer hep hezele
İşimiz kaldı hemen merhamet-i Lem-yezele*

III. Mustafa gibi oğlu III. Selim de yenilik taraftarı ve önemli bir reformcudur. O, babasından daha cesur davranıp devletindeki eksik ve yanlışlıkların tespiti için fermanlarla devlet ve -bazıları yabancı olan- bilim adamlarından rapor(layiha)lar istemiştir. Yönetimde babasından daha tecrübeli olan III. Selim, hem ülkesini hem de Batı’yı daha iyi tanıyan, şehzadelikinden beri Batılılarla ilişkisi olan bir padişahtır. Hazırlıklı olarak tahta çıkan III. Selim aynı zamanda önemli bir şair ve bestekârdır. Şiirlerinde; babasının tersine kendisinden ve devletin geleceğinden ümitli ve halkına hizmet etme isteğinde olduğu sezilmektedir:

*Sakin aldanma gönül âlemde yok zerre vefâ
Devletin tâli’i bozuk ver ona yâ Rab şifâ
Zevk eyyâmı değil şimdi harâm oldu safâ
Lâyık olursa cihânda bana taht-ı şevket
Eylemek mahz-ı safâdır bana nâsa hizmet*

Acil olarak yetişmiş eleman ihtiyacı duyan Osmanlı, bu ihtiyacını en üst düzeydeki devlet adamları ve padişahlarının ağzından dile getirince; bu çağrının ilk olarak şiir ve edebiyat toplantılarında yankı bulduğunu söyleyebiliriz. Dikkatli ve duyarlı devlet adamları ve vatanseverler, bu ihtiyaca binaen çevrelerinde birer edebî

mahfil oluşturarak bu meseleleri gündeme getirmeye başlamışlardır. Bu etkinlikleri sürdüren kişilerden biri de devlet adamlığı ve devlet terbiyesi olan şair Hoca Neş'et'tir.

I. Hoca Neş'et Mahfili ve Önemi

İstanbul, fethedilmesi ve payitahtın buraya taşınmasıyla bir ilim ve kültür merkezi hâline gelmiştir. Yaklaşık bir asır sonra İstanbul'un yanında birçok Anadolu ve Rumeli şehri de ilim ve kültür şehri olma yolunda epey mesafe almıştır. Bu şehirlerde; başta İstanbul'da padişah olmak üzere şehzadelerle birlikte diğer önemli devlet adamları buldukları yerlerin edebî ve kültürel açıdan çekim merkezi hâline gelmesini sağlamışlardır. Bu durum, her zaman aynı oranda olmasa bile bir gelenek olarak Klâsik edebiyatımız boyunca devam etmiştir. Osmanlıdan önceki dönemlere kadar giden bu gelenekte, söz konusu şahısların çoğu sanattan anlayanlar olmakla birlikte sanatla, edebiyatla fazla ilgisi olmayanlar da mevcuttur (Yıldırım, 2000; 219).

Devlet adamı, edebiyat hâmisi ve şair olarak karşımıza çıkan Hoca Neş'et, XVIII. yüzyılın sanatkârları arasında yer almakla birlikte bu yönüyle hiçbir zaman ilim ve devlet adamlığı vasıflarının önüne geçememiştir. O, daha çok çevresindeki kişileri yetiştirmeye kendini adanmıştır. Özellikle şiirle iştigal edenlere mahlas-nâmeler yazıp eksiklikleri noktasında onları yetiştirmeye ve yönlendirmeye çalışmıştır. Sanat anlayışı eskinin devamı niteliğinde olan Neş'et'in hâmilîği sırasında önemli derecede devlet adamları bu eğitim-öğretim ve pedagojik süreçten geçmişlerdir. Yapılan edebî ve diğer konulu sohbet ve toplantılarda somut olarak bir yenilikten söz etmek henüz mümkün değildir. Ancak her dönemdeki gibi bu mahfile devam eden şairlerin de yenilik yaptıklarını ve yeniliğin öncüsü olduklarını söyleyenler vardır.

“Bu dönemde, mimarî, resim ve edebiyat gibi sanat dallarında Klâsik estetikteki çözümlenin izlerine rastlanmakla birlikte, bunlar temel yapıyı değiştirmekten uzak motifler seviyesinde kalmış; bu değişimin yeni bir sanat anlayışını doğurması 19. asrın ikinci yarısında gerçekleşmiştir. Dönemin edebiyat hayatı, mahallî/folklorik üslûbun ön plâna çıkmasının dışında önceki asrın bir devamı olarak gelişimini devam ettirmiştir” (Horata, 2004;443).

Bu mahfilin müdavimleri, ilim, edebiyat ve güzel sanatların farklı dallarıyla uğraşanlardır. Hoca Neş'et'in öncülüğünde bir araya gelerek hem sanatları hem de diğer alanlardaki bilgi ve birikimleriyle değerlendirilirlerken mahâret, samimiyet ve liyâkatleri ölçüsünde devlet birimlerinde de görevlendirilmişlerdir. Yapılan bu edebî sohbet ve toplantıların, sadece bir eğlence ya da hoşça vakit geçirme olarak değerlendirilmesinin eksik bir değerlendirme olacağı kanaatindeyiz. Hoca Neş'et'in bu tür toplantılarına katılanlar arasında Muvakkizâde Mehmed Pertev, Beylikçi İzzet, Ârif, Hanîf, Şeyh Gâlib, Burhân Efendi, Âmir Bey, Hâtif Efendi, Zahîr Efendi, Gayûr Efendi, Mîr Nâyâb, Ârif Muhammed Efendi, Kethudâzâde Mehmed Efendi, Pertev Mehmed Saîd Paşa, Ali Efendi ve İhsân Efendi gibi şair ve sanatçıları saymak mümkündür.

Bu kişiler, sadece edebiyat alanında değil, aynı zamanda resmi görevleri de olan, o dönemdeki farklı alanlarda kendilerini ispatlamış önemli şahsiyetlerdir. Konuyla ilgili olarak İlber Ortaylı: *“Böylelikle bürokratik kadrolara Anadolu ve Rumeli'nin Türk unsuru girmiştir”* (Ortaylı, 1999; 218-219). şeklinde bir tespitte bulunmuştur. Söz konusu şahısların, devlette görevlendirilmelerinde aldıkları eğitim ve kazandıkları vasıflar sonucu görevleri uğruna canlarını vermeyi bile göze aldıklarını bilmekteyiz.

Neş'et'in Osmanlı-Rus savaşına katıldığı, Neş'et'e en yakın duranlardan Beylikçi İzzet'in başının kesildiği, Pertev'in de orduyla beraber bir sefer sırasında, görevdeyken vefat ettiği, (Babinger, 1982; Pertev, 517, v. 1b-5b) bilinmektedir.

Hoca Neş'et'in yenileşme sürecinde aktif olarak görev alıp almadığını ve daha sonra yapılanların kendisince tasvip edilip edilmediğini kesin olarak bilemiyoruz. Ancak Hoca Neş'et gibi duyarlı bir devlet adamının neyin devletin yararına olduğunu neyin olmadığını kestirecek bilgi, birikim ve öngörüye sahip olduğu düşünülürse onun da bu süreçte önemli bir rolünün olduğunu söyleyebiliriz. Hoca Neş'et'le ilgili; "konağına derse gelen genç çocuklara 'tekyelere dadanmayın, dervişlerle görüşmeyiniz, kanmayınız. Memuriyetinize, işinize devam edin. Zira gençlikte tahsil-i hüner ve tahsil-i memuriyet lazımdır' pend ü nasihat buyururlar imiş" (Genç, 1996, 46) şeklindeki bilgi, son derece önemlidir. Kendisinin hem Mevlevîliğe hem Nakşibendîliğe mensubiyeti söz konusu iken gençlerden böyle bir istekte bulunması, dönemindeki tarikatların işleyişiyle ilgili gerçekçi tespitlerini göstermektedir. Ayrıca doğrudan herhangi bir medreseye ne ilgi göstermiş ne de ilgilenilmesini istemiştir. Yıllarca kendi çabasıyla yetiştirmeye çalıştığı kişilerin döneminin ne tarikatlarında ne de medreselerinde yetişenlerle aynı ufku ve ideali taşıdıkları söylenebilir. O, yeni ve ihtiyaca cevap verecek nitelikteki kişileri yetiştirme yoluna giderek devletine ve milletine hizmet etmeye çalışmıştır.

Öğrencilerinin çoğunun sosyal hayatta, siyasette, askerî ve kültürel alanda başarılı olmaları ve resmi görev almaları, hocalarının zengin bilgi birikiminin ve engin tecrübesinin bir göstergesi olsa gerektir. Bu yüzden Neş'et'i mutlaka yeniliklere açık, kendini ve çevresindekileri iyi yetiştiren biri olarak değerlendirmek gerekir. En azından onun talebelerine yaptıklarından dolayı yenilik sürecini olumlu bulduğunu söylemek mümkündür. Bu mahfilden yetişenlerin yenilik gerçekleştirememiş olmaları edebî alanda ve devlette yeniliği düşünmedikleri anlamına gelmemelidir. Şunu söyleyebiliriz ki, Neş'et, devletin daha güçlü olması için elinden geldiğince her türlü çabaya baş vurmuş birisidir. Devlet erkânına kasideler yazıp çoğu gerçek olmayan övgü dolu sözler söyleme yoluna gitmemiştir. Bilmektedir ki, geline nokta bunun artık yararı yoktur:

*Hasbice gazel söyleme besdür bize Neş'et
Erbâbına meymûn ola târîh u kasîde*

Yüzyılın başında Nedim'le başlayan tevhit, münâcat, nat ve mersiye divanlarda yer vermeyiş Hoca Neş'et'in etkisiyle başta öğrencileri ve pek çok şairin benimsediği bir eğilim olarak, kasideye yer vermeyiş şeklinde yüzyılın sonunda da devam etmektedir. Neş'et'in önde gelen öğrencilerinden Muvakkitzade Mehmed Pertev'in hayli hacimli divanında bir tek kaside bile yoktur. Yüzyılın önemli bir kadın şairi olan Şeref Hanım'ın da bir beytinde aynı düşünceleri paylaştığı görülmektedir:

*Nâ-merd olayım söyler isem ind-i Hudâda
Şimden gerü târîh ü kasîde küberâya*

Refî-i Kâlâyî'nin, benzer bir ifade kullanarak kaside ve tarihleri ötelerken gazeli öncelediği açıkça görülmektedir:

Târîh ü kasîdle Refîâ oylanma

Sâbit gibi icrâ-yı hüner eyle gazelde

Şeyh Gâlib'in yazdığı mesnevi tarzındaki kasidesi, büyük tartışmalara sebep olmuştur. Bunu hocası Neş'et'ten etkilenerek yaptığı bir gerçektir... XVIII. asırdan itibaren ve gittikçe belirginleşen odur ki, divanlardaki tevhit, nat, münacat gibi kaside türleri, hızla azalırken özellikle gazeller arasında kafiye sırasına giren methiyeler artmaktadır. Nedim'le başlayan bu süreç, daha sonra da klasik edebiyat boyunca devam etmiştir. "1799'da ölen Şeyh Gâlib, eskinin gelenekli direnişi kadar, yeninin değişim heyecanlarını da taşıyan şiirleriyle bir geçiş döneminin bütün tipik özelliklerini yansıtır. Hüsn ü Aşk XIX. asra girerken şiirde önemli bir çıkış temsil eder, bu tarafla üzerinde dikkatle durulmayı hak eder" (Özgül, 2006; 169). Gâlib'in hocası Neş'et'in sadece bu yanının bile yenilikçi olmasıyla ilgili çok önemli bir özelliği olduğu düşünülmelidir. Hoca Neş'et'in evine sadece İstanbul'dan değil, devletin her yerinden, hatta Özbekistan, İran ve Turan'dan (Genç, 1996, 52) bile gelenlerin olması, ününün ne kadar yaygın olduğunu göstermektedir.

Muvakkitzade Mehmed Pertev, Hoca Neş'et mahfili içinde hocasından sonra etkinliği en fazla olan kişidir. O, bu yeri; bilgisi, yeteneği, dürüstlüğü ve sadakatiyle elde etmiştir. Nasibi olanlar, bu nimetten yeteri kadar yararlanırken nasipsizler ise "kâse-lîs" çanak yalayıcılıkla yetinmek zorunda kalmışlardır. İlim ve irfan mektebinde en üst düzeyde mesafe kat edip en büyük payı Pertev'in elde ettiğini söyleyebiliriz. Çünkü hocasının halefi olmayı hakkıyla kazanıp yerine vekâlet ettiği de bilinmektedir.

1. 1. Duyarlığın Merkezi: Mahallîleşme

"Dilde sadeleşme, edebiyatta millîleşme" olarak özetlenebilecek mahallîleşmenin kesin tarihini söylemek mümkün değildir. Çünkü her dönemin "dilde sadelik ve edebiyatta millîlik" ölçütü ve sonuçları farklı olduğundan bu konuda kesin bir yargıya varmak zordur. Arap ve İran edebiyatlarının kural ve terminolojisinin büyük ölçüde kullanıldığı dönemlerde edebiyatımızın en fazla eleştiri alan yanı; gelişmiş Arap özellikle de İran edebiyatını taklit ettiği.

XVIII. yüzyıla gelindiğinde bu edebiyatların ürünlerine eş ve onları ortaya koyanlar kadar iyi, hatta onlardan daha başarılı sanatçılarımız yetişmiştir. Bu dönemde, mahallîleşme cereyanının ortaya çıktığı kanısı yaygındır. Bu düşünceye göre XVIII. yüzyıldan önce yaşamış sanatçılarımız büyük bir töhmet altında kalacaktır. Çünkü kastedilen dönemde sanatçılarımızın gayesi Arap ve İran edebiyatlarını taklit etmek değil, ülkelerinde özellikle de İslâm dünyasında kendilerinin de ilgi görmeyi istemeleridir. Sanatçılarımızın bu ilgiye mazhar olmak için aynı inancı paylaşan Müslüman dünyasının ortak ürünleriyle eserler ortaya koymak istemelerinden daha doğal ne olabilirdi? Öyleyse bu sanatçılara gayr-ı millî demenin edebiyat tarihimiz açısından isabetli olacağını düşünmemekteyiz.

Unutulmaması gereken bir başka nokta da sanatçılarımızca anılan Arap ve İran şairlerinin hepsi övülmeyle daha çok kendileri ya da başkalarıyla mukayesesinin yapılmasıdır. Her şairin belli ölçüde kendini övmesi veya başkalarıyla kıyaslamasının kişisel bir tatminle birlikte daha ziyade, millî bir refleks olarak değerlendirilmesinin doğru bir yargı olacağını düşünmekteyiz. Bu yüzden "XVIII. asrın şiirindeki

mahallileşme hareketini bir milli edebiyat cereyanı olarak görmek de mümkündür”(Özgül, 2006; 352). Şiirde evrensele ulaşma isteğiyle birlikte millîlik de çoğunlukla bir zorunluluk olmuştur. Mahallileşme ve millîleşmenin en önemli ölçütlerinden sayılan atasözleri ve deyimlerimiz hangi şairimiz tarafından kullanılmamıştır ki? “Adına ‘mahallileşme’ denen hareketin aslında şiirde bir kendine dönüş, bir millî şiir hareketi olduğu da söylenebilir. Klâsik şiirin, özellikle Fars kaynaklı prensiplerinin yeniden tartışılması ve bir kısmının daha millî unsurlarla değiş tokuşunun mümkün olduğu fikrinin doğması, bu hareketin ‘yerelleşme’den ziyade, ‘yerlileşme’ adını hak ettiğini” (Özgül, 2006; 282) göstermektedir.

Yaşanılan yerin ve dönemin bütünüyle canlı bir tanığı olan sanatçı, eserine ruhî ve maddî yapıyı kendince aktaran kişidir. Sanatçıların, yaşadıkları veya hayal ettikleri mahallî çevrenin en güzel ve umumî yerlerini, toplumun inançlarını, gelenek ve göreneklerini, sevinç ve üzüntülerini kısaca kültürel bütün öğelerini tam olmasa bile belli ölçüde eserlerine aktardıkları bilinmektedir. Bu nedenle hem toplumunun hem de kendisinin soyut ve somut güzellik anlayış ve algılayışını şiirlerine aksettiren şairler, şüphesiz çok önemli bir misyona sahiptirler.

1. 1. 1. Dil ve Üsluptaki Mahallileşme

Klâsik şiirimizde kullanılan dil, Türkçe olmasına rağmen çok sayıda Arapça ve Farsça kelime, kelime gruplarını içermektedir. Bu şiirimizde veznin de yabancı olduğu herkesin malumudur. Dildeki bu yabancı unsurların çokluğunda başka pek çok sebebin yanında aruzun önemli oranda rolü vardır. Çünkü Türkçe, hecelerdeki uzun ve kısa seslere göre değerlendirilen aruz ölçüsüne uygun bir dil değildir. Başlangıçta şairlerimiz, Türkçe kelimeler yerine bunların yabancılarını tercih etmek zorunda kalmışlardır. Bu durum, zamanla o kadar kanıksanmıştır ki Türkçe kelimelerin yerine Arapça ve Farsçalarını kullanmak pek de yadırganmamıştır. Hatta alışılmış bir durum olduğundan yabancı unsurların yerine Türkçelerini kullanmak daha yadırganmıştır, denilebilir. Bu duruma karşı bilinen ilk tepkiler, XV. yüzyıla dayanmaktadır. Başlangıçta ferdî olarak ortaya çıkan bu çabalar, XVI. yüzyıla gelindiğinde daha bilinçli ve topluluk şeklinde gerçekleştirilmeye başlanmıştır.

XVI. yüzyılda Tatavlı Mahremî, Edirneli Nazmî gibi dilde Türkçeciliği savunan şairler, Türkî-i Basit cereyanını başlatmış ve uygulamaya çalışmışlardır. Bunlara daha önce yaşayan Aydınî Visâlî’yi de katmak gerekir. XVII. yüzyıldaki şairlerden Nâbî, dilde sadelikten yana olmuş ve Klâsik şiirimizin en başarılı temsilcilerinden biri olmayı başarmıştır. Bu başarıda Nâbî’nin yeteneğinin önemi ortadadır. XVII. yüzyılın bir başka önemli temsilcisi olan Sâbit, Klâsik şiirimizin kendisinden önceki dönemlerin neredeyse bütün özelliklerini şairlik kudretiyle özetleyip Sâbitâne edâyla verebilmiştir.

XVIII. yüzyıla gelindiğinde; Klâsik şiirimiz, bütünüyle olmasa bile bir Türk şiiri olma özelliğini neredeyse gerçekleştirmiştir. Başka dil ve edebiyatlardan etkilenme ve esinlenmeler daha az seviyeye indirilmeye şiirimizin yönü kendimize döndürülmeye ve kendi şairlerimizce belirlenmeye çalışılmıştır. Mahallileşmenin etkisiyle pek çok şair kendince bazı etkiler bırakmış olmakla birlikte Nedim, hem bu yüzyılın hem de önceki yüzyılların en önemli öncüsü ve uygulayıcısı olmuştur. O, şiirlerinde yerli konular,

mekânlar ve dili kullanmıştır. Onun şiirlerinde atasözleri ve deyimlerle, karşılıklı konuşma dili önemli bir yer tutmaktadır. Bu şekilde İstanbul Türkçesini daha canlı ve sevecen bir hâle getirmeyi başarmıştır.

“Geçmişte, Osmanlı Türkçesini en iyi İstanbul temsil ve tahsil ediyor olsa da pâyitaht oluşundan doğan bu ayrıcalıklı konumu, İstanbul’un mahallî ağzının Osmanlı edebî dili hâline gelmesini sağlamaya yetmemiştir. XVIII. asrın mahallîleşme cereyanı, İstanbul ağzına bu imtiyazı kazandırır. ‘Mahallîleşme’ tabiri doğru anlaşılmalıdır. Bu tabirden kasıt, her şairin kendi mahallî ağzı, hatta şivesi ile şiir söyleyebileceği bir devrin geldiği değil; İstanbul’un mahallî ağzının Osmanlı şiir diline dönüştüğüdür” (Özgül, 2006; 127). Böylece dilde ve üslupta mahallîleşme diyebileceğimiz; dilin sadeleşmesinden çok Türkçeleşmesi ve halkın kullandığı biçime gelmesi veya yaklaşması, atasözleri ve deyimlerin kullanılmasıyla millîleşmesi sağlanmıştır.

Halkın dili kullanımıyla elit tabakanın dili kullanımı, birbirine yaklaştırılmış ve edebiyatta bir bütünleşmeye doğru gidilmeye başlanmıştır. Şiirlerde kullanılan kafiye ve rediflerin Türkçe kelimelerden seçilmesiyle şiirin temelini Türkçeleştirilip daha sevecen bir hâle gelmesi ve toplumun her kesiminden insanların ilgisinin şiir ve edebiyata yönlendirilmesi ve bu ilginin artırılması sağlanmıştır, denilebilir. Bütün bunlardan sonra aruzun yanında hece vezninin kullanımı da yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu süreçte pek çok şairin hece vezniyle yazılmış şiirlerinin olduğu bilinmektedir.

“Başka milletlerle ortak bir dil, bir kültür ve medeniyet çerçevesi içerisinde de olsa bir milletin, kendi vatanında, kendi eliyle kurduğu şehirlerde, köylerde; kendi hayatını yaşayıp kendi diliyle eserler verdiği bir âlemde vücuda getirdiği edebiyata kendi yaşayışını, kendi duygu ve düşünce dünyasını, kendi mizâcını, bu arada kendi dilini ve kültürünü katmaması mümkün değildir” (Banarlı, 1978; 745).

1. 1. 2. Mahallî Coğrafya

Mahallî coğrafya kültürün en önemli öğelerinden birini oluşturmaktadır. Hatta coğrafyanın toplumun ontolojik yapısıyla da çok yakından ilgili olduğu bilinmektedir. Toplumun bir ferdi olarak şairin de yaşadığı mahallî ve kültürel coğrafyayı şiirine yansıtması düşünülemez. Dönemin şairleri, İslâmî, millî ve kültürel coğrafyayı bazen ayrı ayrı bazen de beraberce şiirine aksettirmişlerdir. Çin ve Hindistan’dan Avrupa’ya, Kuzey Afrika’dan Sibiry’a kadar geniş bir coğrafyayı şiirinin malzemesi olarak başarılı bir şekilde kullanmışlardır. Genel coğrafya içinde en çok sözü edilen memleketlerden biri Mısır’dır. Mısır’ın ikinci kez fethedilmesinden duyduğu memnuniyetini dile getiren Muvakkitzâde Mehmed Pertev, daha çok Mısırlıların kullandığı ve Mısır’ın kendileri ve Dünya için önemini gösteren “ümm-i dünya” tabirini de kullanmıştır. Sık sık dile getirilen bu coğrafyanın millî ve mahallî bir coğrafya parçası olarak düşünölmeye başlanmış olması önemlidir.

1. 1. 2. 1. İstanbul ve Semtleri

İstanbul, bilinenden bugüne kadar pek çok millet, kültür, medeniyet ve din için önemli bir merkez ayrıca esin ve ilham kaynağı olmuştur. Ona ulaşma ve sahip olma isteği, tarih boyunca farklı kişi, toplum ve ideolojiler tarafından bir ideal olarak

yaşatılmıştır. Sanat ve edebiyata kaynaklık etmiş en önemli birkaç şehirden biridir. Türk ve İslam edebiyatı içinde de çok önemli bir yere sahiptir. İstanbul'u görmüş/görmemiş olan her sanatçı, ona dair mutlaka yazmış, söylemiş, yapmış ve ortaya bir şeyler koymaya çalışmıştır. Ancak bunu hakkıyla yapabilenlerin sayısı çok da fazla olmamıştır. Bir başka deyişle İstanbul, hak etmeye kendini kolay kolay açmamış ve sunmamıştır. "XVIII. asır şairi, gözünün önünden siyah bir perde kalkmış âmâlar gibi, İstanbul'u görmeye başlar. Daha önce İstanbul'u, baharını, denizini hiçbir şairin şiir konusu yapmadığını söylemek haksızlık olur; lâkin İstanbul'u konu alan eski şairde öyle bir bakarkörlük vardı ki, sanki şiirinde 'İslambol' kelimelerinin geçtiği yerlere 'Trabzon' yazılsa da uyacak gibidir" (Özgül, 2006; 126).

"Sözün özü, XVIII. asır şiirinde görülen dil ve tema değişiminin önemli kaynaklarından biri olarak gösterilen 'mahallîleşme' hareketi, her şairin kendi yöresinin özelliklerini eserine yansıtmasından çok, İstanbul'un mahallî unsurları etrafında birleşmesi manasını taşır. İstanbul'un güzellikleri, eğlence anlayışı, mesireleri, insan skalası, ev ve sokak hayatı, insanî münasebetleri gelenek ve görenekleri gibi pek çok tematik malzeme, Osmanlı şiirinin bir müşteregi hâlini alır" (Özgül, 2006; 280). Az da olsa taşradan İstanbul'a gidip orada belli bir süre yaşadıkdan sonra memleketine dönme arzusu duyan bazı şairler de olmuştur. Memleket/sıla hasreti çekip buna yönelik zaman zaman birer beyit de olsa söyledikleri olmuştur. Harput'ta yetişip daha sonra İstanbul'da da kabul görmüş Hacı Hayrî bunlardan biridir.

*Rahat etmez olmayan râh-ı kanaat sâliki
Kayddan âzâde olmaz çokca mâlın mâliki
Gerçi İstanbulda envâ-ı niâm mebzûldür
Harputa gitsen de bir keşkek yeseşdim kâşki (Kıt'a 12)*

Dönemin şiirlerinde özellikle siyasi, kültürel ve ekonomik bakımdan başkent olan İstanbul'un yeri başkadır. İstanbul'un bazı önemli semtleri, Lale Devri'nde ön plâna çıkmaya başlamıştır; Adalar, Beykoz, Laleli, Boğaziçi, Çamlıca, Galata, Gökusu, Üsküdar, Okmeydanı gibi yerlerin, aynı zamanda Tanzimat Dönemi eserlerinde de önemli yer tuttıkları bilinmektedir. Bu özelliğin günümüze kadar devam ettiğini de söyleyebiliriz. Bu yüzden 'Lale Devri'ni, geçiş dönemindeki yenilik ve değişim ihtiyacının somut bir sonucu olarak değerlendirebiliriz.

'Lale Devri'ni de idrak etmiş İstanbul, bir ilim-irfan ve kültür şehridir. Orada çok sayıda şöhretli şairler ve edipler olmasına rağmen; Dönemin önemli şairlerinden Pertev gibi güzel şiir söyleyenleri çok azdır:

*Mesîl-i Pertev-i hoş-gûyı az Sitâbuluñ
Egerçi şâ'ir-i şöhret-şi'ârı pek çokdur (G. 88/5)*

1. 2. Sosyal Yaşam

Toplumu ve ferdi etkileyen/yönlendiren olaylardan her biri, dönemin şiirlerinde; özellikle de tarih ve kıt'alarda dile getirilmiştir. Yeni bir fethin toplumun dinî, millî duygularını okşadığı gibi toplumsal bilincin yeniden canlanmasına nasıl bir katkıda

bulunduğu bilinmekte ve belirtilmektedir. Yeni bir cami, mescit, tekke, çeşme, türbe vb. topluma yönelik hizmet veren bu yerlerin yapılması, açılması, tamir edilmesi veya buralara görevlilerin gelmesi gibi konuları işleyen şiirleri sıkça görmekteyiz. Dönemin şairleri, evine çekilip yaşamı oradan izlememiştir. Anlattığı ve aktardığı her olay ve durumun içindedir. Çünkü şair, her olay ve gelişmeden etkilenmiş biri olarak karşımıza çıkar. Dönemin şiirlerinde çevresindeki olaylarla ve gelişmelerle ne kadar yakından ilgili olduğunu göstermektedir.

Dönemin toplum yaşamı içerisinde son derece önemli olan dinî hayatın ve bu hayatın içinde yer alan cami, mescit vb. gibi ibadet yerlerinin yapılması veya tamir edilmesi pek çok şiire konu olmuştur. Toplumsal yaşamın içinde son derece önemli yeri olan tarikatlar; yapılışı, açılışı, buralara görev ve hizmet için gelen imam, şeyh, postnişin gibi kimselerin, özellikle ölümlerine düşülen tarihlerde; emek ve rolü olanların adları anılarak onların taltifi ve hayırla yâd edilişleri sağlanmaktadır. Bunu yapan sanatçının kendisi ve toplumu adına sosyal bir görevi de ifa ettikleri görülmektedir.

Sanatçılar, çevresindeki önemli kimseler ve özellikle tanıdıklarının sakal bırakmaları, hacca gitmeleri, çocuklarının doğumları dolayısıyla düşülen tebrik ve kutlama tarihlerinde; ince bir ruh, nezaket ve kadirşinaslığı görmemek mümkün değildir. Aynı şekilde bu şahısların ölümleri üzerine yazılan mersiyelerin de bir vefa örneği olarak değerlendirilmesi gerekir. Bunların sadece maddî bir beklenti için yapıldığını söylemek haksızlık olur, kanaatindeyiz. Nitekim bu kaygılarla yazılanların olduğunu da kabul etmek gerekir.

Yine dönemin şiirlerinde eğlenceden giyim kuşama, bazı adetlerden hastalıklara, ahlakî çöküntüden eğitime, beslenmeden yasaklara kadar sosyal içerikli pek çok konuyu görmek mümkündür. Bu da gösteriyor ki sosyal yaşamın her safhasına duyarlı, toplumuna karşı sorumlu bir sanatçı, söz konusu gelişmelere ilgisiz kalmaz. Dönemin önemli bir şairi olan Pertev'in, içki yasağıyla ilgili düşüncelerini yansıttığı bir müzeyyel gazelinde; yasağı destekleyen tarafta olduğunu görebilmekteyiz:

*Tıflân bu çağda saña çeksün bıçağımı
Sen ol begenme gör de bunu mey yasağımı*

*Ol mest-i nâz terk ideli nûş-ı bâdeyi
Fark eyler oldı birazcık sol u sağımı (G. 559/1-2)*

II. Yenilikte Mısır Sarayı(Mehmet Ali Paşa)nın Önemi ve Etkileri

Türkler, bin yılı aşkın bir süre Mısır'da etkili olmuşlardır. Bu süre zarfında bu etki zaman zaman tersine de dönmüştür. Çünkü Mısır, Türkler için ne kadar önemli olmuş ise özellikle Osmanlı döneminde Türkler de Mısır için aynı ölçüde önemli ve etkili olmuştur. Bir Türk imparatorluğu olan Osmanlı, Mısır'ı uzun süre egemenliği altında tutarken etkilemiş, aynı süreçte etkilenmesi de söz konusu olmuştur. "Mısır, çoğunlukla yerleşik bir Arap kültürü yaşamış olsa bile yönetim noktasında hemen hemen her zaman Türk kültürünün etkisini hissetmiştir" (İhsanoğlu, 2006; XV-XXVI).

Osmanlı, yenileşme ve modernleşme sürecinde kendi içinde değişip dönüşmede büyük zorluklar yaşamıştır. Bu süreçte; örnek alabileceği başka bir ülke/devlet de yoktur. Uzun süren bocalamalardan sonra merkeze bağlı olmakla beraber yeniliklerde

son derece bağımsız olan Mısır, yaptığı ve yaşadıklarıyla gönüllü örneklik edecek durumdadır. Çünkü Osmanlı yönetimindeki Mısır'da uygulanan yeniliklerin çok kısa süre sonra merkezde de gerçekleştirildiği görülmektedir. Teşebbüslerin daha önce merkezde düşünülüp bazılarının gerçekleştirilmiş olmasına rağmen belli bir kısmında Mısır'dakilerin gerçekleştirilip uygulanmasının görülmesi beklenmiş gibidir. Batılı bir hayat tarzı, eğitim, askeri okulların açılması ve ıslah çalışmaları, matbaanın kurulması ve gazetelerin çıkarılması bunlardandır.

Osmanlı, yenileşme ve modernleşme döneminde kendisiyle benzer sıkıntıları yaşayan başka bir İslam ülkesi olan İran'dan da yararlanamamıştır. Çünkü İran da bu süreçte çoğunlukla Osmanlı'nın gerisinde ve onu örnek alma yolundadır. Bu yüzden Osmanlı, yönetimi altındaki Mısır'ı örnek olarak tercih etmesi gayet anlaşılır bir durumdur. "Osmanlı'da olduğu gibi Mısır'da da modernleşmenin yöneldiği en önemli alanlardan biri eğitimdir[r]. Zira ordu, idare, tarım gibi reforma tabi tutulan diğer tüm alanlarda ihtiyaç duyulan yetişmiş insan gücünü yetiştirecek modernleşmeyi amacına ulaştırarak olan eğitim sistemiydi" (Gencer, 2008; 87). Yapmak istediğiniz her iş ve alanda; ihtiyaç duyacağınız en önemli ve ilk güç, gerekli donanıma sahip insan(lar)dır.

Her gelişmiş ve gelişmek isteyen toplum, en büyük ve önemli yatırımını eğitime yapmış ve yapmaktadır. Bu da göstermektedir ki insan ve eğitiminin önemi, her dönemde bilinmektedir.

"Osmanlı ve Mısır modernleşme tecrübeleri arasında temel farklılık da bu noktada belirir. Mısır'da geçmişin gelenek ve kurumlarını destekleyenler, Fransız işgali ve Mehmed Ali Paşa döneminde ortadan kaldırıldılar veya etkisizleştirildiler. Bu yüzden Mehmed Ali ve halefleri, muhalefet ve direniş odaklarının tasfiyesiyle 'dikensiz gül bahçesi' hâline getirilen ülkede istedikleri Batılılaştırıcı reformları gerçekleştirmede hiç zorlanmadılar" (Gencer, 2008; 86).

Oysa Osmanlı, aynı süreçte Mısır'dakinin tam tersine son derece zorluklar yaşamıştır. Mehmet Ali Paşa, sonraki yüzyılda yaşayan önemli bir devlet adamı olmakla birlikte sarayı, Hoca Neşet'in evi gibi önemli bir mahfidir. Mehmet Ali Paşa, Avrupa ile her alanda münasebeti İstanbul'dan önce başlatmış birisidir. Mehmed Ali Paşa'nın siyâsî ve askerî alanda Osmanlı'dan ziyade Batı referanslı olmasının Bulak'ta basılan ilk kitabın Purusya Kralı Büyük Federik'in generallerine hitaben yazılmış kitabın tercümesi olduğundan da anlaşılmaktadır. Osmanlı, yeniliklerin en hızlı ve en belirgin şekilde gerçekleştirildiği II. Mahmud zamanında bile Mısır'dan daha geride ve gecikmiş durumdadır. Batıya öğrencilerin gönderilmesi, askerî okul ve tıp hanenin açılması, kılık kıyafet değişikliği, kitap basımı, gazetelerin çıkarılması vb. Osmanlı'dan öncedir.

En önemli medeniyetlerden birini gerçekleştirmiş olması, İslam dünyası ve tarihinde önemli bir yer ve konuma sahip olması, Mısır'ın Batılılarca da sürekli önemsendiğini göstermektedir. Mısır, 1798'de Napoleon'un işgaliyle Batı'nın emperyalist eğilimini doğrudan hisseden bir Türk ve İslam bölgesi olmuştur. Ancak bu işgal, iyi ve doğru değerlendirilerek zararın yarara dönüştürülmesi noktasında büyük bir önem arz etmektedir. Bunu iyi değerlendiren Mehmet Ali Paşa, "rahatlıkla 'modern Mısır'ın babası unvanını alabilirdi'. Eğitim, idare, iktisat, diyanet ve basın alanına uzansa da Mısır'ın modernleşmesinde de sürükleyici hedef, askerî modernleşme idi" (Gencer, 2008; 86). XVIII. yüzyıla girildiğinde Mısır, Batılılaşma yolunda kendince epey mesafe katetmiştir. Nitekim o dönemde bile "Voltaire, Rousseau ve Montesquieu gibi Fransız düşünürlerin düşünceleri de Mısır'a girmeye başlamıştır. Bu ünlü Fransız

düşünürlerinin eserleri, 1816 yılında Mısır'da bir okul kitaplığında bulunabilmekte idi” (Kunt, 2005; 310).

“Gelenekli konaklarda toplanan encümen-i şuaralar ve kurulan ulema mahfelleri, Mehmet Ali Paşa'nın Kahire'deki sarayında başlattığı bir değişimle eski özelliklerine ilaveten fikri ve siyasi bir yapı da kazanır. Büyük Fransız İhtilalinin Doğu'da en evvel ve en iyi anlaşıldığı yer olan Kahire, Paris Fransızcasının en iyi konuşulduğu, olağanüstü ve sağlıklı Batılaşmasıyla pek çok İstanbullu gencin hayallerinde ‘Şark'ın Paris'i idi” (Özgül, 2006; 86).

Anlaşılmaktadır ki Mısır sarayında da özellikle Mehmed Ali Paşa'nın desteğiyle, dönemin üdebası toplanmakta; sohbetler, tartışmalar, şakalaşmalar gerçekleştirilmektedirler. Burada beğenilenler desteklenmekte, çeşitli hediyelerle cesaretlendirilerek bir taraftan gelenek devam ettirilirken diğer taraftan yenilik ve değişim de gerçekleştirilmektedir. Öte taraftan Mısır deneyimiyle İstanbul'a dönenler, yaptıkları ve yaşadıklarıyla yenileşmeye katkıda bulunmaktadır.

“Edebî ve fikrî yeniliğin yaygınlaşmasında asıl pay, İstanbul'dan Mısır'a gidip yıllarca kalan ve Mehmet Ali Paşa'dan sonra, İbrahim Paşa'nın da ölümüyle hamilerini kaybedip Abbas Paşa'nın hıdivliği zamanında, hemen hepsi de 1850'de Mısır'dan çıkarılan, geriye Kahire'nin fikri ve siyasi kültürüyle dönerek kendi konaklarındaki encümenleri o usul üzere tertipleyenlere aittir. Böylece, aşağı yukarı aynı tarihlerde, güçlü bir dalga ile İstanbul'a gelen bu aydınların, gelenekli konak hayatının değişmesinde belirgin bir rol oynamaya başladıkları görülür” (Özgül, 2006; 84).

Mısır'dan İstanbul'a dönenlerden “Abdurrahman Sami ve Subhi Paşalar, konaklarında öyle bir gelişme ve yenileşme ortamı sağlamışlardır ki Jön Türk karakterinin nüvesinin de bu konaklarda oluştuğu söylenebilir” (Özgül, 2006; 85). Mısır'da yapılan ve yaşananların, Mısır'dan çok İstanbul için olduğunu herkes bilmektedir. Yönetimdekilerin pek çoğu; vali olanlar da dahil, bir gün mutlaka İstanbul'a dönecek ve Osmanlı için çalışacaklardır. Bunlara Mehmed Ali Paşa da dahildir. Bu yüzden çoğu devlet adamı, Mısır'da kalıcı olmadığını/olamayacağını bilmekte ve döneceği günü beklemektedir.

“Anlaşılan odur ki, Sami Paşa konağı öncelikle ‘devlet için’ aydından ‘devlete rağmen’ aydına geçişte, sonra da ‘düşünen’ aydından düşündüğünü gerçekleştirmeye çalışan ‘eylemci’ aydına geçişte önemli rol oynamıştır... Yusuf Kamil Paşa da Mısır tandanslı olup Osmanlı'da yeniliğin gelişmesine hamilik yapmıştır... huzuru, hakikaten danış ve irfan encümeni idi. Şark ve Garb uleması, üdebası ve şuarası o encümeninde toplanır, ilmî ve edebî musahabeler ve mübahaseler cereyan ederdi” (Özgül, 2006; 85).

İbrahim Ethem Paşa da Batı bilimini Osmanlılara tanıtmaya çalışanlardandır. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa zamanında serasker İbrahim Paşa'nın emri ile orduda aritmetik ve geometri dersleri vermiş, köprüler, haritalar çizmekle de görevlendirilmiştir (Kunt vd., 2005; 341).

Münif Paşa da Abdurrahman Sami ve Subhi Paşa ile Yusuf Kamil Paşa gibi Mısır geleneğini bilen ve İstanbul'da da uygulayanlardandır. Münif Paşa'nın konağı, en uzun süre bu misyonu yerine getiren konaklardandır. İstanbul'da oluşmuş Batılı yaşam tarzı ve fikrî yapıyı bu konaklar daha da geliştirmiş ve bunların yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur. “Hıdiv sülalesine mensup prens ve prenseslerin konaklarına girip çıkabilen misafirlerin zaten Batılı fikir ve yaşayışı benimsemiş, seçkin kişiler oluşu, bu konaklarda toplanan mahfellerin yenileşmeyi yaymaktan ziyade, pekiştirmekte bir payı

bulunduğunu düşündürüyor” (Özgül, 2006; 84). Yenileştirme sürecinde Osmanlı'nın geliştirilmesi ve dönüştürülmesinden ziyade artık bütünüyle değiştirilmesinin yoluna gidildiği de görülmeye başlanmıştır. Bu sürece başından itibaren karşı çıkanların Mısır'ı kendilerine üs olarak seçtikleri de bilinmektedir. Bununla birlikte İstanbul-Kahire arasında karşılıklı olarak gerçekleştirilenin bir beyin göçü değil, beyin gücünün devr-i daimi şeklinde olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Söz konusu süreçte; başından beri yapılan ve yaşanan bazı yanlışlıklardan duyulan tereddüt ve şüpheler, hiçbir zaman tamamıyla izale ol(a)mamıştır. Mısır'dan gelenlerin etkisiyle silueti değiş(tiril)en İstanbul'dan zaman zaman sert tepkiler de gelmemiş değildir. Raşid-i Cedîd'in aşağıdaki beyti bunlardan biridir:

*Nisâsı ünsiyü'l-halk u ricâli ekserî seffâh
Diyâr-ı Mısırî İstanbula benzetme be hey fellâh*

Yenilik ve değişim, kısa sürede gerçekleştirilecek kolay bir iş değildir. Mehmet Ali Paşa'dan sonra da Mısır sarayı üstlenmiş olduğu misyonunu sürdürmeye devam etmiştir. Çünkü bu süreçte yapılan ve yaşananların sadece Osmanlı ve Mısır'la sınırlı olmadığı ve olmayacağı nerdeyse bütün Müslüman ülke ve toplumları da etkileyeceğinin farkında olunmuştur. Mehmet Ali Paşa'dan sonra Mısır'a vali olan pek çok paşa, Mısır'ın Osmanlı egemenliğinden çıkıncaya kadar aynı yolu izlemeye devam etmiştir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz. Bir toplumda yenilik ve değişim, en önemli parametredir. Yenilik ve değişimin, sadece bir alan ya da sınırlı bir süre için gerçekleşt(tiril)mesi mümkün değildir. Bu yüzden yenilik ve modernleşmeyi belli bir alanla sınırlandırmak neredeyse imkânsızdır. Maddî anlamdaki yenilik ve değişim gerçekleşt(tiril)ince manevî ve estetik değişim de eş zamanlı olarak gerçekleşmeye başlar.

Osmanlı, yenilik ve gelişim hızını kesip/kaybedip öncülüğü Batı'ya bırakınca eskimeye dolayısıyla gerilemeye başlamıştır. Yenilik ve değişimde öncü olamazsınız; gerici ve taklitçi olmaktan öteye gidemezsiniz. Yenilik ve değişim, toplumu oluşturan bütün kurum ve kuruluşlarla birlikte tek tek her ferdin yenilik ve değişimi anlama/algılama/arzulamada aynı ya da benzer durumda olmadıkça gerçekleşt(tiril)mesi mümkün değildir. Bir başka deyişle yenilik, değişim ve gelişme tesadüfî olmadığı gibi kısa süreli de değildir.

Batı'dan geri kaldığını fark edip gereğini yapmaya çalışması, Osmanlı için çok zor ve uzun bir süreç olmuştur. Siyasî ve edebî gelişme ve değişimlerde aydın, siyasetçi ve sanatçılar, ortak kaygılar ve ümitlerle hareket ederek gelişmelerin odağında yer almışlardır. Sosyal yaşamın her aşamasında meydana gelebilecek bir değişim ve gelişmenin etkilerinin öncelikle o toplumda dinî, ahlakî ve edebî alandaki kişi ve kimselerin önemli mukavemet ve destekleriyle olmuştur. Bir imparatorluk toplumunun geçmişinden çok çabuk sıyrılabilmesi kolay değildir. Osmanlı toplumu, geri ve ilgisizmiş gibi görünse de olumlu ya da olumsuz yaşadıklarından dolayı yaşayacaklarının her birine karşı temkinli yaklaşmayı elden bırakmamıştır.

Fert ve toplum yaşamının her alan ve safhasında uyumlu ve dengeli devam etmedikçe ilerleme ve gelişmeden söz edilemez. Bütün değişim ve gelişmeler, bu uyum ve denge çerçevesinde ancak olumlu olarak değerlendirilebilir. Yenilik ve değişimde;

kişiler, fikirler, mahfiller, kurum ve kuruluşlar çok önemli görev ve sorumluluklar yüklenirler. Bu yüzden siyasî, ekonomik, sosyal ve dinî hayat, birbirini doğrudan ve dolaylı olarak etkiler ve tamamlar. Özellikle sanat, diğer alan ve disiplinlerden uzak ve korunaklı görünüyorsa da etkileme ve etkilenmeler noktasında korunaksız hatta istekli ve yönlendirici de olabilmektedir. Geçiş dönemi olarak adlandırılan süreçte; özellikle siyasî ve edebî etkileşimin nasıl atbaşı gittiği görülmektedir. Bu nedenle siyasî ve edebî etkileşim, geçmişte süreklilik arz ettiği gibi bugün ve gelecekte de aynı şekilde devam edecektir. Osmanlının yıkılışını da içinde bulunduran bu sürecin, bazı açılardan hâlâ tamamlanmadığı ve devam etti(rildi)ğini belirtmek gerekir.

KAYNAKLAR

- ARMAOĞLU, Fahir (1999) 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi, TTK Yay., Ank.
- BABINGER, Franz (1982) Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri (Çev. Coşkun Üçok) KTB Yay., Ank.
- BANARLI, Nihad Sami (1987) Resimli Türk Edebiyatı, Bilmen Basımevi, C. II, İst.
- BERKES, Niyazi (1978) Türkiye'de Çağdaşlaşma, Doğu-Batı Yay., İst.
- GENCER, Bedri (2008) İslam'da Modernleşme, Lotus Yay., Ank.
- GENÇ, İlhan (1996) Hoca Neş'et Hayatı, Edebî işiliği ve Divanı'nın Tenkitli Metni, (Basılmamış doçentlik tezi), İzmir.
- HARPUTLU ŞAİR HACI HAYRÎ BEY (2004), (Hzl. M. Naci ONUR) İzzetpaşa Vakfı Yay.,Elazığ.
- HORATA, Osman (2004) "Son Klâsik Dönem (1700-1800) Nazım" Türk Dünyası Edebiyat Tarihi AKM Bşk., Yay., C. 5, Ank.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin (2006) Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları, IRCICA Yay.,İst.
- KOCATÜRK, Vasfi Mahir (1970) Büyük Türk Edebiyatı Tarihi, Edebiyat Yay., Ank.
- KUNT, Metin vd. (2005) Türkiye Tarihi-3 Osmanlı Devleti, Cem Yay.,(Yay. Yön: Sina Akşin), İst.
- MENGİ, Mine (2000) Divan Şiiri Yazıları, Akçağ Yay., Ank.
- ORTAYLI, İlber (1999) "Osmanlı İmparatorluğu'nun Değişimi İçinde Divan Şiiri" Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler (Hzl. Mehmet Kalpaklı) YKY Yay., İst. s. 218-219.
- ÖZGÜL, M. Kayahan (2006) Dîvan Yolu'ndan Pera'ya Selâmetle, Hece Yay., Ank.
- ÖZTUNA, Yılmaz (1996) Osmanlı Devleti Tarihi, FFK Yay., İst.
- ULUCAN, Mehmet (2005) Muvakkitzade Mehmed Pertev Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Divanı'nın Tenkitli Metni ve Tahlili, F. Ü. Sos. Bil. Ens. (Basılmamış doktora tezi), Elazığ.
- YILDIRIM, Ali (2000) "16. Yüzyılda Büyük Bir Devlet Adamı ve Edebiyat Hamisi Defterdar İskender Çelebi" F. Ü. Sos. Bil. Ens. D. C. 10, S. 1, Elazığ.